

НАГЛАСИ НА МЛАДИТЕ ХОРА КЪМ ОПАЗВАНЕТО И СЪХРАНЕНИЕТО НА НАЦИОНАЛНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

Даниела Иванова Рачева

СУ „Св. Климент Охридски“, София

ATTITUDES OF YOUNG PEOPLE TOWARDS THE PREZERVATION OF THE NATIONAL CULTURAL HERITAGE

Daniela Ivanova Racheva

Sofia University „St. Kliment Ohridski“, Sofia

* Настоящото изследване е част от дейностите по проект „Нагласи на младите хора към опазването и закрилата на националното културно-историческо наследство“, финансиран от Националната програма „Млади учени и постдокторанти“, първи етап, 2019 г., (<https://www.mon.bg/bg/100542>), Факултет по педагогика на СУ „Св. Климент Охридски“.

Abstract: The article presents results of a survey of the attitudes of young people towards the preservation and conservation of the national cultural heritage of Bulgaria. There are problems related to the education of the young people; with opportunities for direct participation in processes and activities for conservation and preservation of cultural values; with the opportunities to optimize current youth participation programs and the need for a broader information and practical reach for young people. The results of the survey would be of interest to pedagogic and people working with children and youth, to the state and local institutions concerned with the preservation and conservation of national cultural heritage and for all those whom the raising of social competences of young people are of particular importance.

Keywords: cultural heritage, young people, upbringing, education

„България е страна с богато културно-историческо наследство“ – популярна фраза, описваща лакоично многообразието от културни и исторически особености на държавата, която всяко дете научава още в първите етапи на училищното си образование и която всеки българин с гордост произнася, особено в разказите си за нея пред чужденците.

Това съвсем не е случайно – нашата Родина е сред европейските държави „с най-богато археологическо културно наследство, след Гърция и Италия“¹, а специалисти в областта на археологията и историята я определят като „неизчерпаем източник на археологически находки“ със значение за българската и световната история. Като прибавим към тези констатации и богатството и уникалността на фолклора и традиции ни – както на българското мнозинство, така и на десетките етнически и религиозни общности, населяващи нейната територия, ще се окаже, че една малка държава, разположена на кръстопътя между изтока и запада, е наследник на голяма и колоритна съкровищница.

Наследяването по своята същност представлява предаване на съвкупност от имуществени права и задължения на лицата, определени за наследници, след кончината на техният собственик. Понятието „наследство“ в прав етимологически смисъл обозначава „имущество, което след смъртта на собственика му преминава у друго лице“. В преносен смисъл, понятието носи разбирането за „съвкупност от идейни, битови, културни явления, получени от предишни епохи или личности, за които не винаги са посочени задължителни насоки за стопанисване впоследствие“. Вероятно и поради това, културните ценности на нашата държава се определят като „наследство“, а не като „завещание“, което предполага „писмено или устно разпореждане на човек как да се постъпи с имуществото му след неговата смърт“. Непрякото, преносното значение на понятието завещание, обаче често се използват в научния и ежедневиия изказ като носител на „съвети, повели; духовно наследство, оставено от човек или предци“², чиито носители са литературното и музикално-песенното фолклорно творчество.

Позовавайки се само на етимологичните определения, би могло да се породи съмнение за наличие на афинитет на държавата по-скоро към опазването и съхранението на материалните ценности, за сметка на духовните. За щастие, Законът за културното наследство, внася яснота, определяйки съвкупността „от културни ценности, които са носители на историческа памет, национална идентичност и научна или кул-

турна стойност³ като национално културно наследство, съдържащо в себе си всяко „нематериално или материално свидетелство за човешко присъствие и дейност, природна даденост или феномен, което е от значение за индивида, общността или обществото и има научна или културна стойност“⁴.

Като „културно наследство“ в горепосоченият закон се определят „наземни, подземни и подводни археологически обекти и резервати; исторически обекти и комплекси; архитектурни обекти и комплекси; етнографски обекти и комплекси; образци на парковото изкуство и ландшафтната архитектура; природни ценности (образци), включително антропологични останки, открити при теренни проучвания, и останки на палеозологията и култивирани растения; индустриално наследство; произведения на изящни и приложни изкуства; народни занаяти; документално наследство; аудио-визуално наследство; устна традиция и език; книжовни и литературни ценности; обичаи, обреди, празненства, ритуали и вярвания; музика, песни и танци; народна медицина; кулинарни и етнологички традиции; народни игри и спортове“⁵.

Ернесто Отоне, помощник-генерален директор на ЮНЕСКО по въпросите на културата, дефинира „културното наследство“ като „част от човешката история, която е отпечатана в нашата колективна памет във вид на замъци, храмове, мостове, фабрики, национални паркове, рифове, кейове и гробници, разпръснати по цялата планета като обекти“. Неразделна част от него е „нематериалното културно наследство – нашето живо наследство“, „корените, които ни свързват с миналото ни и с обичаите на нашите предци“ и което „е не по-малко ключово в тези размири времена“⁶.

В своята статия „Опазване на културното наследство като част от Националната сигурност“, Е. Димитрова отбелязва, че „културно-историческото наследство в неговите материални и духовни измерения“ изпълнява ролята на „важен фактор за осъзнаване на културната принадлежност, както на всеки отделен човек така и на социалните общности. Културните следи, които очертават трайните и непреходни ценности в културната история, са основата, на която обществото изгражда моделите на своята колективна идентификация. В този смисъл културното наследство на един народ е огледало на неговата културна идентичност, а опазването и зачитането на това наследство, е израз на уважението към самия народ и израз на правото му на място сред останалите народи“ [1].

Темата за нагласите на младите хора към усилията на държавните институции и неформалните объединения за опазване и съхраняване на наследените от поколенията културни ценности почти не е изследвана. В педагогическата литература се акцентира преди всичко на методите, средствата и формите за изграждане на отношение към историята, традициите, фолклора и езика, но много рядко се изследват резултатите от приложението им.

Нагласата е психологично състояние, описано и изследвано от редица психолози, като Л. Ланге, К. Юнг, З. Фройд, Д. Узнадзе, А.С. Прангишвили и др. По своята същност нагласата се определя като начин за усещане, предопределящ склонността на човека да реагира на ситуации, хора, явления и пр., по определен начин, в резултат на придобити преживявания в миналото и/или настоящето. Hogg & Vaugman [2] дефинират нагласата като „относително трайна организация на вярвания, чувства и тенденции на поведение към социално значими обекти, групи, събития или символи“, а според Eagly & Chaiken [3] тя е „психологическа тенденция, която се изразява чрез оценяване на конкретна единица с известна степен на полза или неблагоприятно въздействие“.

Според К. Юнг нагласите могат да бъдат съзнавани и несъзнавани, екстroversни и интroversни, индивидуални и социални, рационални и ирационални, като рационалните съдържат мислещата и чувстващата психологически функции, а ирационалната – сетивните и интуитивните такива [4].

McLeod описва структурата на нагласите като съвкупност от три компонента, популярни в съвременната психология като ABC Model of Attitudes (Affect, Behavior, Condition) като:

- „Афективен компонент – включва чувствата/емоциите на човека към обекта на неговото отношение.
- Поведенчески компонент – определя начина, по който отношението към обекта влияе на поведението.
- Когнитивен компонент – включва познанията за обекта на отношение.“⁷

Предполага се, че поведението на човека се определя от неговите нагласи. За съжаление, обаче когнитивните и афективните компоненти не винаги съвпадат и това е причина, за наглед нелогично, поведение в определени ситуации. За пример McLeod дава „пушенето на цигари и знанието, че пушенето причинява рак на белия дроб и сърдечни заболявания“.

Подобни несъответствия биха могли да се срещнат и в други поведенчески ситуации, в конкретния случай – със знанията на младите хора за ценността на националното културното наследство и нашумелите напоследък поругавания на исторически паметници и природни забележителности (фиг. 1 – 4).

Фигура 1. Свастика в пещера „Прходна – Божиите очи“, 2019 г., снимка на автора

Фигура 2. Пещера „Магурата“, 2019 г., снимка – А. Шурелов

Фигура 3. Храм „Св. Седмочисленици“, гр. София, 2019, снимка – БГНЕС

Фигура 4. Храм „Св. Седмочисленици“, гр. София, 2019, снимка – Д. Кьосемарлиев, Dnes.bg

Настоящото изследване има за цел да констатира до каква степен познанията на младежите за това що е културно наследство; има ли смисъл от неговото опазване и съхраняване; какви видове културно на-

следство познават, кой носи отговорността за опазването и съхранението на културното наследство, каква е ролята на всеки гражданин за неговото съхранение и опазване, как младите хора виждат своята роля в тази насока, отговаря на начините по които те практически биха се отнесли с културни ценности и забележителности.

Изследването е проведено през месец март – май, 2019 година, с участието на 112 младежи на възраст 18 – 24 години. Една част от тях – студенти в СУ „Св. Климент Охридски“ гр. София – 51 човека, придобили средното си образование в София и различни населени места в страната, са анкетирани със специално създадена за целите на изследването анкетна карта. С останалите – 61 души – ученици от София, са проведени поредица от разговори и дискусии по темата в часове на класа и в неформални срещи.

Анкетната карта включва 22 въпроса, 20 от които – отворени, по следните критерии:

- Знания за националното културно наследство – „когнитивен компонент“, с показатели:
  - същност на националното културно наследство
  - проявления на националното културно наследство
- Отношение към културното наследство – „афективен компонент“, с показатели:
  - отношение към недвижимото националното културно наследство – паметници, храмове, архитектурни забележителности
  - отношение към движимото културно наследство – артефакти, археологически находки
  - отношение към нематериалното културно наследство – фолклор, занаяти, език
- Нагласи на младите хора към опазването и съхранението на културното наследство – „поведенчески компонент“:
  - практикуване на наученото
  - предприемане на практически действия

Ръководейки се от структурата, предложена от McLeod, началото на изследването се поставя с изследване на когнитивния компонент, а именно – проверка на знанията за същността и проявленията на националното културно наследство. Респондентите са помолени да допълнят израза „Национално културно наследство е...“. Запитаните са допълнили израза с фрази като „всичко, свързано с културата и историята на страната ни“, „всичко, което е останало от предците ни и ни кара да се чувстваме горди“, „всички културни и исторически паметници“, „всичко, което символизира културния живот на народа в хода на историята ни“, „предмети, сгради, традиции“, „всички паметници с културна и историческа стойност“, „паметници, сгради, традиции и фолклор от предците ни“, „нещо, което трябва да опазим от изчезване и да поддържаме с гордост“, „материални и нематериални ценности, които носят в себе си нашата идентичност“, „артефакти, които носят информация за историята и културата ни“, „паметници, сгради, природни забележителности, предмети от бита на миналите поколения“, „всичко, формиращо самосъзнанието ни като нация“, „свкупност от ценности на дадена общност“ и др. Един от респондентите е отговорил „не знам“, а двама не са дали никакъв отговор на този въпрос.

В определенията, дадени от респондентите, са застъпени историята – в 32% от отговорите, историческите паметници – в 22% от отговорите, сградите – в 19% от отговорите, предмети – в 18% от отговорите, традициите – 15% от отговорите, фолклора – 13% от отговорите, природни забележителности – в 2% от отговорите. В нито един от отговорите не са посочени подземните и подводните археологически обекти, антропологични останки, култивирани растения, индустриално наследство, народни занаяти, документалните, книжовните и литературните ценности, аудио-визуално наследство, устна традиция и език; кулинарните традиции и народните спортове, които са част от определението за културно наследство, посочено в ЗКН.

Наличието на думите „всичко“ или „всички“ в 74% от дадените определения, насочва към наличие на представа за съвкупност/цялост от разнообразни същности у младите, каквото само по себе си е културното наследство на всяка нация.

Запитани „Колко вида културно наследство познавате?“, 12% от респондентите дават отговор „материално и нематериално“, 69% не дават отговор, а други изброяват „архитектурно и археологическо“, „литературно и историческо“, „културно и историческо“, „историческо и фолклорно“, „народни песни, народни обичаи и народни танци“, „археологично, традиционно и културно“ и др.

Прави впечатление разнообразието в отговорите и неналичието на точно (заучено) определение, а по-скоро – на изградено индивидуално разбиране за същността на явлениято, от което може да се заключи, че в индивидуалното съзнание на младият човек има формирана, макар и непълна, представа за това „Що е културно наследство“, изградена на основата на теоретично знание и/или предишен опит.

Получените отговори, обаче, дават основание за достигане и до заключението, че младите хора имат нужда от повече специализирана информация за същността и проявленията на културно-историческото наследство. Красноречиво доказателство за това са липсващите „природни забележителности“ в определенията им, например, въпреки така актуалните в момента екологични проблеми в национален и световен план и съпътстващите ги информационни и благотворителни кампании. Още по-притеснителна е липсата на „българският език“ – важен компонент от националната ни идентификация, за който е необходимо да се полагат усилия за опазване и съхраняване. „В днешния свят, ... в който уличният и Web жаргонът завладяват съзнанието на децата по света, задачата за опазване на родният език се оказва особено значима“ [5].

Отговорите на следващия въпрос правят опит да конкретизират „Кой трябва да се грижи за културно наследство?“, 64% от респондентите отговарят „всички“, някои от които поясняват – „ние“, „гражданин-те“, „хора“, „народа“, „...които се чувстват българи“, „и българи, и чужденци“. 42% възлагат тази отговорност на държавата, а в останалите отговори присъстват образователните институции – 2%, семейството – 2%, общините – 3%, църквата – 1%, министерството на културата – 5%. В нито един отговор не са посочени музеите, чиято основна задача е именно опазването и съхранението на културно-историческото наследство.

Видимо е, че респондентите възлагат своите очаквания, преди всичко на споделяната отговорност в лицето на държава, институции и на всички граждани. Това провокира поставянето на допълнителен въпрос в анкетната карта, касаещ индивидуалните ангажменти, а именно: „Каква е ролята на обикновения гражданин в опазването на културното наследство?“. Отговорите на този въпрос са разнообразни: „да сигнализира държавата“, „да не руши, а да гради“, „да научи децата си колко е важно да го опазваме, чрез личния си пример“, „да реагира, ако някой извършва посегателство“, „да не руши и да го предава на следващото поколение“, „да го пази, почита и съхранява“, „най-малкото – да не руши създаденото“, „ако намери такова, да го предаде в музея, а да не го продава“, „да е запознат с него и да предава знанието на следващото поколение“, „да пази и предава това, което знае – обичаи, традиции, култура“. Не липсват скептици по този въпрос. Те посочват, че ролята на обикновения гражданин е „в момента ...не е много голяма“, а някои дори са още по-крайни – „никаква“ или „почти никаква. Само малки групи ентузиаста се занимават с тези въпроси“. Не липсват и интересни решения като „да си купува билети за забележителностите“.

Вижда се, че една голяма част от респондентите – 74% съчетават пасивната с активната гражданска позиция, като посочват, че освен „да не руши“ и „да сигнализира“, обикновеният гражданин може „да предава на поколенията“ и да реагира при посегателства. В проведените последващи дискусии, обаче, младежите коментират ролята на обикновения гражданин подчертавайки, че освен да не руши и да сигнализира правоохранителните органи, „обикновеният гражданин не може да направи нещо повече, тъй като действията му биха могли да се изтълкуват неправилно, а доказването на обратното е много трудно“. Те дават пример със ситуация, в която група младежи решават да почистят двор на стара и изоставена архитектурна сграда с цел облагородяване на пространството около нея. Младежите предполагат, че ако не са известили предварително собствениците или общината, техните действия могат да бъдат приети за престъпно посегателство и да им бъдат наложени обвинения и наказания от полицията, които трудно да опровергават. Това свидетелства за познания на младежите относно реда и законността в държавата и тяхното спазване, както и за формирани нагласи за законосъобразност на действията, имащи отношение към правното възпитание, но и показва притеснение на младите да си сътрудничат с местните власти по тези въпроси.

Тук бе поставен и въпросът за поругаването на архитектурните и религиозните паметници от младежи. Те посочват, че в повечето случаи „тези, които рисуват или пишат на такива места не си дават сметка върху какво пишат“, защото „просто си търсят стена за рисуване“, на „място, където няма кой да ги види“. Други допълват, че „бездарните рисунки и свастики не говорят за нещо конкретно – те са просто драсканици“ и, че чрез тях „някой се опитва да направи впечатление на някого“ (визират приятел или група приятели). Младежите отбелязват, че е „трудно да се определи коя сграда е национално културно наследство, особено ако е изоставена и полуразрушена“. Въпреки това, те не се определят като привърженици на този тип изява на социална позиция и намират подобни прояви за „безвкусни“, „жалки“, „незаконни“, „грозни“ и „заслужаващи наказание“.

От посоченото до тук става ясно, че младите хора не са безразлични към случващото се около тях и имат познания относно своите права и задължения на граждани. В контекста на настоящата тема, пра-

ви впечатление, че когато стане въпрос за културно наследство, вниманието им се насочва по-скоро към архитектурните и останалите недвижими ценности (храмове, паметници, сгради) и тяхното опазване, отколкото към нематериалните и духовните ценности.

За доизясняване на становището на младежите и тяхното отношение именно към недвижимите културни ценности са поставени следните въпроси: „Необходимо ли е запазването на паметниците в България, независимо от тяхното предназначение?“ . 82% от отговорилите посочват, че паметниците трябва да бъдат запазени и допълват, че *„те са част от нашата история“, „напомнят за победите ни“, „свидетелстват за отминали епохи, независимо какви са те“, „всеки паметник носи духа на времето, в което е направен“, „направени са, за да отбележат някакво важно събитие или да отдадат почит на важен за историята ни човек“*. Не е констатиран отговор с негативно послание към историческите паметници, което говори за положително отношение към тях, като носители на историческата памет.

На въпрос *„Необходими ли са музеите?“* , всички респонденти са единодушни – отговорили с *„да“*, аргументирайки се, че *„там хората могат да видят различни ценности“* *„това са места, в които се опазват ценни, важни и интересни експонати – доказателства за съществуването на нещо“, „за да се запазват ценните експонати от разкопките на археолозите“, „защото са средство за патриотично възпитание“, „за да види всеки богатството на нацията“, „за да се запази ценното за бъдещите поколения“, „да осигуряват лесен достъп до историята“*. Въпреки, че не бяха отчетени като институции, заети основно с опазването и съхранението на културно-историческото наследство на държавата, музеите имат своята безспорно важна място в разбиранията на младите хора в тази насока. В нито един от отговорите не бе отчетена липса на необходимост от тях или негативно отношение към тяхната дейност и предназначение.

Подобно е и отношението към движимото материално културно наследство. За него респондентите споделят, че е *„от особена важност за културата ни“, че е „по-застрашено от недвижимото, заради търговията с антики“, „че е по-трудно за опазване, заради иманярите“ и „...фалшификаторите“*. В дискусиите младежите споделят, че трудно биха преценили дали случайно намерен предмет е исторически ценен, тъй като пазарът в момента е наситен с *„лъскави“, „етно вещи, които много приличат на тези в музеите“*. Болшинството посочват, че не биха се посъветвали с оценител, освен в случаите, в които *„предметът е намерен на недостъпно място“* или е *„особено украсен“*. Именно тук най-ясно проличава констатацията на специалисти в различни области, имащи отношение към опазването и съхранението на НКИИ, според които *„в момента „обществеността рядко реагира при унищожаване на културното наследство“, тъй като „гражданите нямат нужните познания по въпросите на опазването – какво е ценно и защо да го пазим“ [6]*.

Безспорно положително е отношението на младите хора към нематериалното културно наследство. Те отчитат необходимостта и опазването на занаятите, традициите и фолклорът ни, с аргументи като : *„те са уникални“, „защото разказват истинската ни история“, „пазят ценностите и знанията на миналите поколения“, „носят информация за живота на хората в миналото“* *„за да не търсят идните поколения думата „българин“ в речниците“* и др. Някои от респондентите изказват притеснения, че *„занаятите изчезват“, „традициите се изгубват“, „не знаем много народни песни“, „не си вадим поуки от народните приказки“, „за съжаление, не празнуваме празниците си както трябва“* и др. По отношение на езика те споделят, че *„той е уникален и трябва да бъде пазен“, „да го пазим и обогатяваме“, „той е много богат“* , но и са скептични по отношение на все по-широката *„употреба на чужди думи, за които си имаме наши“* и възмутени от факта , че *„за да се правим на умни, говорим с чуждици и унищожаваме езика си“*.

От посоченото до тук личи, че младите хора имат отношение към КИИ. Те не са безразлични към неговото опазване и предаване на поколенията. Доказателство за това откриваме в отговорите на въпрос *„Необходимо ли е културното наследство? На кого?“* всички респонденти са отговорили единодушно с *„да“* и допълват: *„на нас, като нация“, „на народа“, „на икономиката“, „на всеки българин“* , *„без него ще загубим идентичността си и ще се загубим като нация“*. Става ясно, че младите хора отчитат необходимостта от запазването на КИИ и неговата роля и значение за националната идентификация на българите.

Как виждат своето практическо участие в този процес и какви са нагласите им за активно включване в него става ясно от отговорите на въпроси като:

„Познавате ли младежки организации в България, които са ангажирани с опазването и съхранението на НКИИ?“ – 99% от респондентите не са дали отговор на този въпрос, 1% отговарят – *„не“*.

На въпрос „Бихте ли се включил/а в организация, ангажирана с опазването и съхранението на НКН?“, 95% са отговорили с „да“, 4% – с „не“, а 1% не дават отговор. Отговорите на тези два въпроса са верифицирани с помощта на трети въпрос, касаещ опазването и съхранението на нематериалното културно наследство с помощта на извънкласни и извънучилищни фолклорни творчески дейности – „В какви извънкласни /извънучилищни фолклорни занимания сте участвали?“. 46% от отговорилите са споделили, че са участвали във фолклорна танцова група, 13% – във фолклорен хор, 3% са изучавали грънчарство, 1 от респондентите е участвал във „възстановки на народни обичаи“, 1 – в „ателие за създаване на национални носии“. 26% отговарят, че не са участвали в подобни дейности. Това дава основание да се стигне до заключението, че въпреки своето участие в подобни неформални младежки обединения, участващите младежи не отчитат в достатъчна степен своя принос към опазването и съхранението на нематериалното културно наследство, в следствие на което споделят, че не познават и не участват в подобни обединения/организации, въпреки че имат желание за това.

Каква точно е дейността, която отговаря на възможностите и способностите на запитаните младежи, очакваме да разберем посредством въпроса „С какъв вид дейност бихте могли да подпомогнете опазването и съхранението на НКН?“. Отговорите са разнообразни и варират от: „с всякаква“, „с по-активна позиция и протести против разрушаването на сгради и паметници на културата“, „с образование на бъдещите ми ученици“, „участия в благотворителни кампании“, „с почистване на местности“, „с каквото е необходимо, само да знам къде и как“, „с дарения“, „с средства за защита от вандали“, „доброволчество в музеи“, „участие в мероприятия, организирани по тази тема“, „достатъчно е да не драскам и да не чупя по тях и около тях“, „посещения на такива места“, „доброволческа дейност“, „да популяризирам информация за забележителностите в България“, „с направата на мартеници, сурвачки, български бижута“, „да запознавам младежта със паметниците и забележителностите в моя роден град“ и др., до „не съм се замислял“, „не се занимавам с това“ и „не знам“.

От разнообразието на отговорите става ясно, че голяма част от младите могат да бъдат ангажирани в разнообразни дейности. Друго особено важно заключение е, че не липсва желание за участие от тяхна страна. Но от отговорите става ясно, че една голяма част от младите хора очакват да бъдат включени в подобни, предварително организирани от друг/и, дейности и много малко от тях биха иницирали такива. Не на последно място е и проблем, отчетен в предходните отговори, а именно – не познаването на младежки организации, ангажирани в опазването на НКН, което само по себе си означава и липса на възможности за практическо включване, въпреки наличието на желание от страна на младите хора. Притеснение будят онези 12%, които посочват, че „не знаят“ каква е дейността, с която биха могли да бъдат полезни и 5-те %, които не дават отговор на този въпрос.

Представените резултати водят до заключението, че нагласите на младите хора към опазването и съхранението на националното културно наследство са предимно положителни и осъзнати. Позовавайки се на едно от по-горе предложените определения за „нагласа“ – това на Hogg & Vaugman [2], би могло да се каже, че у българските младежи е налична „относително трайна организация на вярванията и чувства“ по отношение на важността и значението на опазването и съхранението на НКН, налични са и позитивни „тенденции на поведение към социално значими обекти, групи, събития или символи“, каквито са самите културно-исторически ценности. Липсват, обаче, умения и възможности за практикуване на наученото. Това означава, че благоприятните нагласи на младите хора не могат да бъдат изявени в реалния живот и дейност, поради редица причини, сред които:

- липса на общодостъпни и широкообхватни информационни и образователни кампании в училищата и средствата за масова информация и
- оптимизиране на възможностите за практическо младежко участие в съответни формални и неформални организации и сдружения
- липса на знания и умения за създаване на младежки обединения и др.

За преодоляване на тези предизвикателства, в редица страни по света „отговорността за образованието и предаването на практики, познания и умения вече не са прерогатив единствено на семействата и човешките общности, а са споделени с институциите на държавата“, посредством „формалното и неформалното образование“ на гражданите. Съвременните световни тенденции в тази насока предполагат тясно сътрудничество между „правителствата, специализираните институти, гражданското общество и неправителствените организации, включително преподавателите, просветните работници и младежките организации“. Редица държави, сред които и България, със съдействието на ЮНЕСКО, разработват „насоки за учители за включване на живото наследство в съществуващите учебни програми, както и за при-

вличане на родители, баби и дядовци на учениците и на общностите като цяло“, а за „ преподаването на традиционни техники наред с най-новите технологични иновации“ се предвижда „активното включване на техническите и професионалните учебни заведения“⁸.

References:

1. Dimitrova, E. Opazvane na kulturnoto nasledstvo kato chast ot Natsionalnata sigurnost, V: sp. Balgarska nauka, br. 76, 2015g, <https://nauka.bg/2015/76/>, str. 113.
2. Hogg, M., & Vaughan, G. (2005). *Social Psychology* (4th edition). London: Prentice-Hall., str. 150
3. Eagly, A. H., & Chaiken, S. (1993). *The psychology of attitudes*. Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, str.1
4. Yung, K. *Psihologicheski tipove*, Lege Artis, 2016
5. Nikolova, Y. Povishavane na nivoto na ezikovata kompetentnost na uchenitsite v nachalen etap na srednoto obrazovanie chrez izpolzvaneto na IKT v protsesa na obuchenie po balgarski ezik, V: Godishno nauchno-metodicheskoto spisanie „Образование и тахнологии“, 1/2010, ISSN 1314-1791, str. 141
6. Nencheva, D. , El. Andreeva i dr. Zashto ni e nuzhna Strategia za opazvane na nedvizhimoto kulturno nasledstvo v Bulgaria?; 2019g. , <http://heritage.bg>

(Endnotes)

1. М. Карагьозова, Трафикът на културни ценности – конференция от българскотоевропредседателство, БНТ, интервю за предаването „Европа“, 13.05.2018г
2. Речник на думите в българския език – [<http://rechnik.info>]
3. Закон за културното наследство, изм. и доп. ДВ. бр.1 от 3 Януари 2019г., чл. 2, ал.1.
4. Закон за културното наследство, изм. и доп. ДВ. бр.1 от 3 Януари 2019г , чл. 7, ал 1
5. Закон за културното наследство, изм. и доп. ДВ. бр.1 от 3 Януари 2019г, чл. 6
6. Отоне, Е., Интервю на Ернесто Отоне, Помощник-генерален директор на ЮНЕСКО по въпросите на културата за Регионалния център за опазване на нематериалното културно наследство в Югоизточна Европа – София, България, Сп. Живи наследства, 2018, <http://www.nesnovnadediscina.si>, стр. 5
7. McLeod, S. A. (2018, May 21). *Attitudes and behavior*. Retrieved from <https://www.simplypsychology.org/attitudes.html>
8. Отоне, Е., Интервю на Ернесто Отоне, Помощник-генерален директор на ЮНЕСКО по въпросите на културата за Регионалния център за опазване на нематериалното културно наследство в Югоизточна Европа – София, България, Сп. Живи наследства, 2018, <http://www.nesnovnadediscina.si> , стр. 7-8